

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАОХОЧЕННЯ ДІЙ, СПРЯМОВАНИХ НА НАСИЛЬНИЦЬКУ ЗМІНУ ЧИ ПОВАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ АБО НА ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

ЛУЦЕНКО Юрій Васильович - к. ю. н., здобувач кафедри кримінального права та кримінального процесу Національної академії Служби безпеки України, співробітник Головного управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Центрального управління Служби безпеки України

В статті проводиться юридический аналіз дій, направлених на насильственне изменение или смещение конституционного строя, захват государственной власти в Украине. Предлагаются обоснованные предложения касающиеся введения поощряющей нормы к ст. 109 УК Украины.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, національна безпека, територіальна цілісність.

Постановка проблеми

Частиною 1 ст. 17 Конституції України задекларовано, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Існування, прогресивний розвиток України як суверенної і незалежної, демократичної, правової держави залежить від проведення ефективної, цілеспрямованої політики щодо захисту національних інтересів України.

Враховуючи викладене, у реалізації поставлених державою завдань провідну роль відіграють Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України, а вірне застосування правоохоронними органами норм кримінального законодавства України є дієвим засобом протидії суспільно небезпечним діянням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У кримінально-правовій науці заохочувальні норми були предметом дослідження в працях багатьох науковців, зокрема: Ю.В. Бауліна, А.А. Вознюка, В.О. Глушкова, А.В. Ендольцевої, В.С. Єгорова, С.В. Клименка, М.І. Мельника, О.В. Наден, Г.О. Усатого, М.І. Хавронюка, В.П. Хряпінського та інших.

Сьогодні окремі аспекти суспільно небезпечних діянь проти основ національної безпеки України досліджуються в роботах О.Ф. Бантишева, Ю.В. Бауліна, І.М. Дерев'янка, І.В. Діордіци, О.Ю. Звонарьова, С.В. Клименка, О.О. Климчука, В.К. Матвійчука, Л.В. Мошняги, А.В. Савченка, В.В. Сташиса, Р.В. Стецишина, М.І. Хавронюка, Р.Л. Чорного, В.М. Шлапаченка та інших.

Наукові праці наведених вчених здебільшого стосувалися дослідження юридичної природи, умов та підстав звільнення від кримінальної відповідальності. Окремо заохочувальні норми відносно дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, у теорії кримінального права глибокому дослідженню не піддавалось.

Метою статті є дослідження можливостей введення заохочувальної норми за вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади в Україні.

Основні результати дослідження

Загальними цілями, які стоять перед інститутом звільнення від кримінальної відповідальності як загалом, так і за злочини проти основ національної безпеки України зокрема, є виправлення особи, яка вчинила злочин, спеціальна та загальна превенція. Водночас, поряд з ними науковці ставлять й інші завдання.

Зокрема, на думку російського вченого В.С. Єгорова, звільнення від кримінальної відповідальності "... дозволяє в деякій частині розвантажити апарат органів слідства і дізнання..." [2, с. 71]. Така точка зору є обґрунтованою з огляду на особливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності в Російській Федерації, де не тільки суд, а й органи досудового слідства наділені правом закривати кримінальні справи. З огляду на кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство, встановлення такої мети є цілком неприйнятним для української моделі звільнення від кримінальної відповідальності. Оскільки кримінальне провадження до винесення судом рішення про закриття його у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності повинно пройти всі стадії досудового слідства та судового розгляду, що не можна назвати спрощеним процесом. Кримінальне законодавство вимагає, що при вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд (суддя) під час попереднього, судового розгляду кримінального провадження повинен переконатися, що діяння, яке поставлено особі за провину, дійсно мало місце, що воно містить склад злочину і особа винна в його вчиненні, що існують всі умови та підстави її звільнення від кримінальної відповідальності. Тільки після цього можна ухвалити у визначеному кримінальному процесуальному порядку відповідне судове рішення. Звісно, такий порядок дозволяє всебічно вивчити матеріали кримінального провадження та прийняти законне рішення [3, с. 139].

Суспільна корисність спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України визначається спрямованістю поведінки особи на спільне з заборонни-

ми нормами забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, громадського порядку та громадської безпеки, конституційного устрою України від протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання суспільно небезпечним діянням. Це безпосередньо матеріалізується в активній співпраці осіб з правоохоронними органами та органами правосуддя у напрямках: 1) припинення злочину; 2) своєчасного та добровільного повідомлення про злочин; 3) самовикриття у злочині; 4) викриття інших осіб у вчиненні злочину; 5) загального і спеціального попередження вчинення нових злочинів; 6) виховного впливу на свідомість особи з метою профілактики вчинення злочинів [10, с. 110].

Перспективи розвитку заохочувальних норм Особливої частини КК України мають реалізацію, у двох основних напрямках: 1) оптимізація і гуманізація передумов та підстав вже існуючих заохочувальних норм і 2) запровадження нових заохочувальних норм, соціальна корисність яких перевірена часом у споріднених кримінально-правових системах (КК Російської Федерації, КК Республіки Білорусь, КК Республіки Казахстан, КК Литовської Республіки та ін.) [10, с. 288].

П.В. Хряпінський вважає, що заохочувальний потенціал у протидії злочинам проти основ національної безпеки України, на перший погляд, використаний повністю. Звільнення від кримінальної відповідальності передбачено ч. 2 ст. 111 і ч. 2 ст. 114 КК України на підставах комплексної позитивної посткримінальної поведінки у вигляді невчинення чи припинення злочинних дій, добровільного повідомлення про отримане завдання та відвернення, внаслідок вжитих заходів, шкоди інтересам України. Очевидна запобіжна і профілактична спрямованість цих заохочувальних норм у протидії таким вкрай суспільно небезпечним діянням, як державна зрада та шпигунство. Водночас, з метою посилення протидії злочинам проти основ національної безпеки України, існує необхідність у розширенні заохочувальних кримінально-правових норм на припинення суспільно небезпечних діянь, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення

конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК).

Як свідчать матеріали кримінальних проваджень, які були проаналізовані нами в ході дослідження, злочини проти основ національної безпеки України, здебільшого, вчиняються не однією, а декількома особами чи групою осіб, які характеризуються стійкістю своєї організованості, що полягає в їх здатності забезпечити стабільність і безпеку своєї злочинної діяльності, тобто належним чином протидіяти як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам щодо їхньої дезорганізації. Виходячи з викладеного, до підстав звільнення від кримінальної відповідальності, які бажано було б передбачити при розробці заохочувальних кримінально-правових норм за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, слід віднести:

а) припинення умисних дій, з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змови про вчинення таких дій, публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч.ч. 2, 3 ст. 109 КК України);

б) своєчасне та добровільне повідомлення правоохоронних органів про вчинення суспільно небезпечних дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади;

в) якщо внаслідок зробленого повідомлення про суспільно небезпечні діяння і вжиті заходи було відвернено заподіяння шкоди державній владі та територіальній цілісності України.

При цьому основним критерієм, який береться до уваги при встановленні своєчасності попередження про злочинні дії, які готуються, є об'єктивна можливість для правоохоронних органів запобігти реалізації злочинних намірів. У випадку повідомлення правоохоронні органи після вчинення злочину або, наприклад, за лічені хвилини до його вчинення, коли відвернути злочин вже немає можливості, підстави для звіль-

нення від кримінальної відповідальності такої особи відсутні. Таке попередження має бути добровільним з боку суб'єкта, а не вимушеним. Іншими словами, у особи, яка вправі підлягати звільненню від кримінальної відповідальності, має бути реальна можливість продовжувати здійснення задуманого [7, с. 191].

Отже, виходячи з викладеного вище, можна дійти до висновку, що спеціальною метою позитивної посткримінальної поведінки особи має стати викриття та припинення суспільно небезпечної діяльності та недопущення заподіяння шкоди інтересам України.

Як зазначає О.В. Наден: "... заохочувальні норми не є правовим антиподом заборонних норм. У цьому сенсі вони виконують однакові завдання і цілі, та за певних умов можуть розглядатися як альтернатива останнім" [4, с. 75]. Йдеться про їх властивість замінювати собою, нівелювати каральний вплив на підкорених суб'єктів правовідносин у разі вчинення ними соціально корисної поведінки в посткримінальний, пенітенціарний і постпенітенціарний період. Виконання певних завдань і сприяння у досягненні цілей, на відміну від основних заборонних норм, забезпечується правовими засобами (способами, заходами), які або усувають, або зменшують каральний вплив. Будучи альтернативними заборонними нормами, заохочувальні норми не повинні розхитувати соціально-охоронну спрямованість кримінального законодавства. Повинен існувати своєрідний баланс, щоб не з'явилося навіть припущення про можливість перетворення закону про кримінальну відповідальність в таку собі "заохочувальну" галузь у системі вітчизняного законодавства [10, с. 140].

Особливістю заохочувальних норм за злочини проти основ національної безпеки України є своєрідна спрямованість на протидію таким суспільно небезпечним діянням, як державна зрада та шпигунство, які, за своєю природою, вважаються складними у розкритті, досудовому розслідуванні та розгляді у суді. Дані норми у КК України існують у вигляді спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності та мають певні особливості, що, у свою чергу,

суттєво позначаються як на правових, так і на економічних чинниках. У системі соціальних обставин, які зумовлюють заохочувальні норми в Особливій частині КК, доцільно виділити спеціально-правові обставини, які мають місце у чинниках кримінально-нормативного та криміналістичного характеру [10, с. 145-146].

При дослідженні кримінально-нормативного чинника спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в першу чергу необхідно позначити їх спеціальне розміщення в Особливій частині КК України. У законі про кримінальну відповідальність вони входять до системи кримінально-правової протидії конкретному злочину, займають своєрідне місце серед основного та кваліфікованого (особливо кваліфікованого) складів того чи іншого злочину. Призначення заохочувальних норм за злочини проти основ національної безпеки України у Особливій частині КК полягає не у визначенні кримінально-караного діяння чи посиленні відповідальності, що як зазвичай роблять заохочувальні норми, а в призначенні ознак посткримінальної поведінки особи, яка вчинила злочин, що є підставами звільнення особи від кримінальної відповідальності за його вчинення [10, с. 146].

Досліджуючи національне кримінальне законодавство, можна дійти до висновку, що практично всі суспільно небезпечні діяння виступають передумовою спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, зафіксовані у нормах чинного КК України як формальні склади злочинів [5, - с. 117; 6, с. 9-10; 8, с. 22]. Злочини проти основ національної безпеки України виступають передумовою спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності і відносяться до формальних складів злочинів.

Заохочувальні кримінально-правові норми, які містяться в Особливій частині КК України, є безумовними, і суд не вправі покласти на особу, яка підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, будь-які обов'язки щодо подальшої її посткримінальної поведінки. Одним з основних юридичних наслідків звільнення від кримінальної

відповідальності особи є те, що сам факт вчинення злочину втрачає будь-яке кримінально-правове значення.

Довіра до особи з боку держави не є підставою її звільнення від кримінальної відповідальності. Про це свідчать спонукальні мотиви, які призводять до прийняття конкретного рішення по тій чи іншій особі. Мотиви позитивної післязлочинної поведінки можуть бути викликані страхом відповідальності за вчинене суспільно небезпечне діяння та понесення покарання, передбаченого кримінальним законодавством.

Інтереси забезпечення національної безпеки, політичної й економічної систем України вимагають активізації подальшого удосконалення (у рамках реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України [9]) діяльності правоохоронних органів України, спрямованої не лише на запобігання та припинення ворожих акцій з позиції чинного кримінального законодавства, їхнє відмежування від суміжних злочинів, але й на удосконалення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за ці злочини [1, с. 8].

Необхідно пам'ятати, що з метою підвищення ефективності протидії злочинності, яка також націлена на вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, необхідне своєчасне й ефективне реагування законодавця на будь-яку загрозу життєво важливим інтересам держави, безпеці її громадян [11, с. 247]. Ефективна протидія таким суспільно небезпечним діянням неможлива без ґрунтовного знання їхнього складу, що, у свою чергу, відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України є не лише підставою кримінальної відповідальності, але й виступає також у ролі критерію при оцінюванні інформації, отриманої в процесі оперативно-розшукової діяльності, при судовому розслідуванні кримінальних проваджень [1, с. 8-9].

Застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності при позитивній посткримінальній поведінці особи у більшості випадків, на відміну від покарання, призводить до позитивного вирішення кримінально-правових конфліктів. Зокре-

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться юридичний аналіз дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади в Україні. Наводяться обґрунтовані пропозиції щодо введення заохочувальної норми до ст. 109 КК України.

SUMMARY

The legal analysis of actions, directed on a violent change or displacement of constitutional line-up, capture of state power in Ukraine is conducted in the article. The grounded suggestions are offered touching introductions of encouraging norm to the item 109 UK of Ukraine.

ма, у разі самовикриття у вчиненні суспільно небезпечного діяння, а також відвернення суспільно небезпечних наслідків, відновлюється звичайний стан суспільних відносин. Таку поведінку особи, яка вчинила злочин, законодавець визнає бажаною та заохочує імперативним звільненням від кримінальної відповідальності.

Висновки

З огляду на викладене, беручи до уваги інтеграційні процеси національної кримінально-правової юстиції до європейських норм, пропонуємо запровадити заохочувальну норму у разі позитивної посткримінальної поведінки особи, за вчинення дій передбачених ч.ч. 2, 3 ст. 109 КК України.

Виходячи з викладеного, норми про звільнення особи від кримінальної відповідальності пропонується розмістити у ч. 4 ст. 109 КК України. Зокрема, ч. 4 ст. 109 КК України необхідно викласти у такій редакції: “Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений частиною другою, третьою цієї статті, якщо вона своєчасно і добровільно повідомила органи державної влади про таку злочинну діяльність чи іншим чином сприяла у відверненні негативних наслідків, і якщо внаслідок цього та вжитих заходів попереджено заподіяння шкоди державній владі та територіальній цілісності України, якщо в діях такої особи не міститься інший складу злочину”.

Література

1. Бантишев О. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : [монографія] / О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара – [2-е вид., перероб. та доп.]. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. – 168 с.

2. Ендольцева А. В. Институт освобождения от уголовной ответственнос-

ти : теоретические, законодательные и правоприменительные проблемы : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 / Ендольцева Алла Васильевна. – М., 2006. – 369 с.

3. Козак О. С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні : [монографія] / О. С. Козак, О. М. Бандурка. – К. : Освіта України, 2009. – 204 с.

4. Наден О. В. Теоретичні питання застосування диспозицій альтернативних норм кримінального права / О. В. Наден // Юридична Україна. – 2006. – № 8. – С. 74-77.

5. Никифоров Б. С. Субъективная сторона в “формальных” преступлениях / Б. С. Никифоров // Советское государство и право. – 1971. – № 3. – С. 117-119.

6. Панов Н. И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления : [учеб. пособ.] / Н. И. Панов. – Харьков : Юрид. ин-т, 1984. – 111 с.

7. Стецишин Р. В. Кримінальна відповідальність за вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Стецишин Роман Володимирович. – К., 2010. – 235 с.

8. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления : [монография] / Г. В. Тимейко. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. гос. ун-та, 1977. – 216 с.

9. Указ Президента України “Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів” від 15 лютого 2008 р. № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/7703.html>.

10. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : [монографія] / П. В. Хряпінський. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 448 с.

11. Яковлев Я. М. Преступность и социальная психология (социально-психологические закономерности противоправного поведения) / Я. М. Яковлев – М. : Юрид. литература, 1971. – 247